

HALLÂF, Abdülvehhâb

(bk. ABDÜLVEHHÂB HALLÂF).

HALLÂK

(bk. HÂLİK).

HALLÂKULMEÂNÎ

(bk. KEMÂLEDDÎN-i İSFAHÂNÎ).

HALLÂL, Ebû Bekir

(أبو بكر الحلال)

Ebû Bekr Ahmed

b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl

(ö. 311/923)

Ahmed b. Hanbel'in

görüşlerini derleyen Hanbelî fakihi.

234 (848) veya 235 (849) yılında Bağdat'ta doğdu. Fıkıhî Ahmed b. Hanbel'in talebelerinden öğrendi. Ebû Bekir el-Merrûzî, İmam Ahmed'in iki oğlu Sâlih ve Abdullah ile amcasının oğlu Hanbel b. İshak, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, İbrâhim el-Harbî, Hasan b. Arefe, Ya'kûb b. Süf-yân el-Fesevî, Abbas b. Muhammed ed-Dûrî, Ebû Bekir Muhammed b. İshak es-Sâgânî gibi pek çok hocadan ders aldı.

Ahmed b. Hanbel'in fikhî görüşlerini ve fetvalarını toplamak için Suriye, Cezîre, Mısır ve İran'da pek çok bölgeyi dolaştı; buralarda İmam Ahmed'den veya onun öğrencilerinden ders alan pek çok âlimle görüştü; İmam Ahmed'in görüşlerini derleyip *el-Câmi'* adlı eseri meydana getirdi. Bu eseriyle Hanbelî mezhebini yok olmaktan kurtardı ve mezhep içinde bir otorite haline geldi. Kendisinden önce Hanbelîlik henüz müstakil bir mezhep hüviyetini kazanmamıştı. Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Şehriyâr, "Hepimiz Ebû Bekir el-Hallâl'e tâbiyiz. İmam Ahmed'in ilmine vâkıf olma ve onu derleme konusunda hiç kimse kendisini geçememiştir" der (Hatîb, V, 113; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIV, 298).

Bağdat'taki Mehdî Camii'nde ders veren Hallâl mezhebin yayılmasına hizmet eden çok sayıda ilim adamı yetiştirdi. Öğrencileri arasında Gulâmü'l-Hallâl lakabıyla tanınan Abdülazîz b. Ca'fer, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Muzaffer el-Bezâz ve Hasan b. Yûsuf es-Sayrafi gibi âlimler vardır.

Ebû Bekir el-Hallâl, 2 Rebîülevvel 311 (20 Haziran 923) Cuma günü Bağdat'ta vefat etti ve hocası Ebû Bekir el-Merrûzî'nin kabrinin yanına İmam Ahmed'in

ayak ucuna defnedildi. Bazı kaynaklar vefat gününü 2 Rebîülâhîr (20 Temmuz) Cumartesi olarak verilerse de cuma günü öldüğü konusunda ittifak bulunduğuna göre birinci tarih doğru olmalıdır. Hallâl, eserleri ve dersleriyle Ahmed b. Hanbel'in fikhî görüşlerinin yayılmasına öncülük etmiştir. Daha sonra gelen Hanbelî fakihleri, onun eserlerinde yer almayan rivayetleri derleyerek eksikleri tamamlamışlar ve bu şekilde oluşan mezhep literatürünü önce özetleme, sonra şerhetme ve diğer mezhep imamlarının görüşleriyle karşılaştırma yoluyla geliştirip sistemli hale getirmişlerdir.

Eserleri. 1. *Kitâbü's-Sünne**. Kaynaklarda adı kısaca *es-Sünne* olarak da geçer. Selef âlimleri, sahih akıdeyi ihtiva eden ve bid'atçı fırkalara karşı bu akıdeyi savunan kitaplara genel olarak "es-Sünne" adını verdiklerinden Hallâl de eseri için bu adı seçmiştir. Esere *Kitâbü'l-Müsne'd* veya kısaca *Müsne'd* adının verilmesi ise içinde yer alan bilginin umumiyetle İmam Ahmed'e isnat edilmesinden dolayı olup kitap üzerinde bir doktora çalışması yapan Ziyâeddin Ahmed tarafından gerçekleştirilen neşri de *el-Müsne'd min mesâ'ili Ebî 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel* adını taşımaktadır (Dakka 1980). Dönemin hemen hemen bütün kelâm problemlerini ele alan eserin günümüze ulaşan ve yedi bölümden (cüz) meydana gelen yazma nüshasının sonunda müstensihin düştüğü, "Aslın ilk cildi sona erdi" kaydıyla (*es-Sünne*, nâşirin mukaddimesi, s. 45), klasik kaynaklarda bu eserin üç cilt olduğu şeklindeki açıklama göz önüne alınarak mevcut nüshanın bütün eserin ancak üçte birini teşkil ettiği söylenebilir. Bu yedi bölümden üçü Atıyye ez-Zehrânî tarafından *es-Sünne* adıyla neşredilmiştir (Riyad 1410/1989). 2. *el-Câmi'*. Hanbelî mezhebinin ilk temel fıkıh kitabıdır. İbnü'l-Cevzî, pek çok kaynaktan yirmi cilt kadar olduğu belirtilen bu eserin 200 cüz olduğunu söyler. İbn Teymiyye, Hallâl'in çeşitli şehirleri dolaşarak İmam Ahmed'in fıkıh meseleleri hakkında söylediklerini yaklaşık kırk ciltte derlemiş olmasına rağmen ondan gelen pek çok hususun kitaplarında yer almadığını belirtir (*Mecmû'u fetâvâ*, XXXIV, 111). Hallâl *el-Câmi'*de zaman zaman kendi görüşlerini belirtirse de eserin büyük bir kısmı İmam Ahmed'in sorulan sorulara verdiği cevaplardan meydana gelmiş olup onun görüşleri hadislerle, sahâbe ve tâbiinden gelen rivayetlerle desteklenmekte, yer yer fakihlerin farklı görüşleri aktarılmakta ve İmam Ah-

med'den gelen rivayetler arasında tercihte bulunmaktadır. İmam Ahmed'in görüşlerinin bir kısmı daha önce oğulları Abdullah (*Mesâ'ilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Zühayr eş-Şâvîş, Beyrut 1400/1980, 1. bs.; Beyrut 1988, 3. bs.) ve Sâlih (*Mesâ'ilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Fazlurrahman b. Dîn Muhammed, I-III, Delhi 1408/1988) tarafından derlenmişse de onların eserleri geniş hacimli değildir. Ayrıca Sâlih'in eserinde fikhî tertibe riayet edilmediği gibi fıkıh dışı konulara da yer verilmiştir. Hallâl ise fıkıh kitaplarının bilinen tertibini takip ederek bütün rivayetleri toplamaya çalışmıştır. *el-Câmi'*in günümüze ulaşan bölümlerinden üçünü Seyyid Kisrevî Hasan tahkik ederek *Ahkâmü ehli'l-milel mine'l-Câmi'* (*li-mesâ'ili'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Beyrut 1414/1994) ve *el-Vukûf ve't-tereccül mine'l-Câmi'* *li-mesâ'ili'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Beyrut 1415/1994) adlarıyla yayımlamıştır. İbn Teymiyye *Ahkâmü ehli'l-milel*'den alıntılar yapmıştır (*Der'ü te'âruzü'l-âkı ve'n-naql*, VIII, 390-398; krş. *Ahkâmü ehli'l-milel*, s. 14-16, 23-24). Eserin vakıflarla ilgili bölümü ayrıca Abdullah b. Ahmed b. Ali ez-Zeyd tarafından vakıf kavramı ve tarihi, Hallâl'in biyografisi ve eserlerinin yer aldığı geniş bir girişle birlikte (I, 18-181) ve dipnotlarda diğer Hanbelî fakihlerinin görüşlerinin yanı sıra Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinin görüşleri de verilerek *Kitâbü'l-Vukûf min mesâ'ili'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî* adıyla neşredilmiştir (I-II, Riyad 1410/1989). *el-Câmi'*in bir başka bölümü olan "Kitâbü Ahkâmî'n-nisâ" Abdülkâdir Ahmed Atâ tarafından aynı adla yayımlanmıştır (1400 [Dârü't-türâsî'l-Arabî]). Bu neşirde konuyla ilgili olarak İmam Ahmed'den gelen, ancak kitabın aslında bulunmayan rivayetler müellifin tertibini bozacak şekilde verilmiştir. *el-Câmi'* şerheden Gulâmü'l-Hallâl eseri tamamlayıcı mahiyette *Zâdül-müsâfirî* kaleme almıştır. 3. *el-Emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehy 'ani'l-münker*. Bazı çağdaş araştırmacılar, klasik kaynaklarda Hallâl'in eserleri arasında adı geçmeyen bu kitabı *el-Câmi'*in bir bölümü sayarlar. Kitap İsmâil el-Ensârî (Riyad 1389/1969), Abdülkâdir Ahmed Atâ (Kahire 1975; Beyrut 1406/1986) ve Meşhûr Hasan Süleyman – Hişâm es-Sekkâ (1410/1990 [el-Mektebü'l-İslâmî]) tarafından neşredilmiştir. 4. *el-Haş'ale't-ticâre ve's-şinâ'a ve'l-'amel ve'l-inkâr 'alâ men yedde't-tevekkül fi terki'l-'amel ve'l-hucce 'aleyhim fi zâlike*. Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd, daha önce Dimaşk'ta basılan eseri (1348/

1929) rivayetlerinin tahrirlerini yaparak tekrar yayımlamıştır (Riyad 1407/1987). 5. *Tabakâtü aşhâbi Ahmed*. Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de bir mecmua içinde (nr. 106, vr. 28-52) bir bölümü yer alan eser, sonraki biyografi yazarlarının ilk dönem Hanbelî âlimleri hakkında temel kaynağı olmuştur.

Ebû Bekir el-Hallâl'in rivayet ettiği Ahmed b. Hanbel'in *er-Red 'ale'z-zenâdık ve'l-Cehmiyye* adlı eseri Abdülazîz İzzeddin es-Seyrevân tarafından neşredilmiştir (Dimaşk 1408/1988). İbn Teymiyye, İmam Ahmed'in *er-Red 'ale'z-zenâdık ve'l-Cehmiyye fî mâ şeket fîhi min müteşâbihi'l-Kur'ân ve te'evvelethü 'alâ gayri ehlih* adlı eserini Hallâl'in *es-Sünne*'de zikrettiğini belirtir (*Der'ü te'ârûzî'l-aql ve'n-naql*, I, 221).

Kaynaklarda Hallâl'in *el-İlm* (İbn Teymiyye'ye göre İmam Ahmed'in fıkıh usulüne dair görüşlerini toplayan en geniş eserdir, bk. *el-İmân*, s. 342), *el-İlel* (üç cilt olduğu rivayet edilmektedir), *Tefsîr-ür'l-garîb*, *el-Edeb*, *Ahlâku Ahmed b. Hanbel* adlı eserlerinin de bulunduğu zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hallâl, *es-Sünne* (nşr. Atıyye ez-Zehrânî), Riyad 1410/1989, nâşirin mukaddimesi, s. 31-61; a.mlf., *Kitâbü'l-Vukûf* (nşr. Abdullah b. Ahmed ez-Zeyd), Riyad 1410/1989, nâşirin mukaddimesi, I, 74-181; a.mlf., *Ahkâmü ehli'l-mîle mine'l-Câmî' li mesâ'ilil-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Seyyid Kısrevî Hasan), Beyrut 1414/1994, s. 14-16, 23-24; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 112-113; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 145; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 12; İbn nû'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Kahire 1349/1931 → Beyrut 1977, s. 512; İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzî'l-aql ve'n-naql* (nşr. M. Reşâd Sâlim), [Riyad], ts. (Dârü'l-Künûzî'l-edebiyye), I, 221; II, 23-25, 29-32, 66-71; VI, 260; VIII, 390-398; a.mlf., *Mecmû'u fetâvâ*, XXXIV, 111-112; a.mlf., *el-İmân*, Beyrut 1993, s. 342, 384-388; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIV, 297-298; a.mlf., *el-Ülûv fî'l-aliyyi'l-gaf-fâr*, Medine 1388/1968, s. 171, 178; İbn Kayyim el-Cevziyye, *I'lâmü'l-muvakkî'in*, I, 28; Safedî, *el-Vâfi*, XIII, 99; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 148; İbn Müflih el-Makdisî, *el-Maḥṣadü'l-erşed* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Riyad 1410/1990, I, 166-167; Uleymî, *el-Menhecü'l-ahmed* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1403/1983, II, 8-10; *Keşfü'z-zunûn*, I, 576; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 261; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 311; *Hediiyetü'l-ârifîn*, I, 57; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 196; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, 166; M. Ebû Zehre, *İbn Hanbel*, Kahire 1981, s. 192-196; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/3, s. 233-235; C. Anvâd, *Akdemü'l-maḥṣutâtî'l-'Arabîyye fî mektebâtî'l-'âlem*, Bağdâd 1982, s. 166-167; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-sâmîl*, II, 292-293; Ziauddin Ahmad, "Abû Bakr al-Khalâl-The Compiler of the Teachings of İmam Ahmad b. Hanbal", *IS*, IX (1970), s. 245-254; H. Laoust, "al-Khallâl", *EI*² (Ing.), IV, 989-990.

ŞÜKRÜ ÖZEN

HALLÂL, Ebû Seleme

(bk. EBÜ SELEME el-HALLÂL).

HALLÜ MÜŞKİLÂTİ'L-İŞÂRÂT (حل مشكلات الاشارات)

Nasîrüddîn-i Tûsî'nin
(ö. 672/1274)

İbn Sînâ'nın

el-İşârât ve't-tenbîhât adlı
eserine yazdığı şerh

(bk. el-İŞÂRÂT ve't-TENBİHÂT;
TÛSÎ, Nasîrüddin).

HALVÂNÎ (الحلواني)

Ebû Muhammed Şemsüleimme
Abdülazîz b. Ahmed el-Halvânî
(ö. 452/1060 [?])

Hanefî fakihi.

Buharalıdır. Babası helva yapıp sattığı için Halvânî (Halvâf) nisbesiyle anılır. Ebû Abdullah Guncâr el-Buhârî, Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed el-Enmâtî ve Ebû Ali Hüseyin b. Hıdır en-Neseffî gibi âlimlerden ders okudu. Aralarında Şemsüleimme es-Serahsî, Ebû'l-Usr el-Pezdevî, Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, Ebû Bekir Muhammed b. Ali ez-Zerencerî ve oğlu Bekir b. Muhammed ez-Zerencerî, Muhammed b. Hasan en-Neseffî, Abdülazîz b. Muhammed en-Nahşebî'nin bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. Özellikle fıkıh alanında derin bilgi sahibi olan Halvânî, kendi zamanında Buhara yöresinde Hanefî âlimlerinin en önde geleniydi. Kemalpaşazâde onu "meselede müctehid" âlimlerden sayar.

Halvânî'nin vefat yeri ve tarihi konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Talebesi Abdülazîz b. Muhammed en-Nahşebî, Şâban 452'de (Eylül 1060) Keş'te vefat ettiğini söylerken Sem'ânî aynı yerde 448 (1056) veya 449 (1057) yılında öldüğünü ve Buhara'ya götürülerek Kelâbâz mahallesinde defnedildiğini, Zehebî ise Şâban 456'da (Ağustos 1064) Buhara'da öldüğünü kaydetmektedir.

Eserleri. 1. *el-Mebsûṭ*. Fıkıha dair olan eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur (Ayasofya, nr. 1381). Sekiz cüzden meydana gelen eserin başından iki yaprak eksik olup 224. yaprağa kadar bir müstensih, 764. yaprağa kadar olan bölümü bir başka müstensih tarafından istinsah edilmiş ve burada *el-Mebsûṭ*'un son cüzünün tamamlandığı

belirtilmiştir. Ancak kitaba daha sonra kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen bir cüz daha eklenmiştir. 2. *Meclis min mecâlisî Şemsi'l-e'imme el-Halvânî fî şıfatı eşrâtî's-sâ'a ve maḥâmâtî'l-kıyâme*. İki nüshası tesbit edilen eserin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazmada (Esad Efendi, nr. 1446/3, vr. 43^a-73^b) bu şekilde kaydedilen adı Bibliothèque Nationale'deki nüshada (nr. Arabe 2800, vr. 442^b-465^b) *Şıfatü eşrâtî's-sâ'a ve maḥâmâtî'l-kıyâme* olarak geçer. Kitabın başında verilen bilgiden anlaşıldığına göre Halvânî'nin imlâ ettirdiği bu eser, talebesi Serahsî tarafından düzenlenmiştir. Bundan dolayı Kâtib Çelebi (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1079), Brockelmann (*GAL Suppl.*, I, 638) ve Muhammed Hamîdullah (*İA*, X, 503-504) eseri Serahsî'ye nisbet etmişlerdir. Nitekim sadece Paris nüshasını gören Zeki Sarıtoprak da Kâtib Serahsî'ye nisbet ederek *Şıfatü eşrâtî's-sâ'a* adıyla yayımlamıştır (Kahire 1414/1993).

Kâtib Çelebi, Halvânî'nin *Fetâvâ* adlı bir eseri bulunduğunu kaydetmekte (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1224) ve Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Serez, nr. 1166) *Müntaḥabü'l-fetâvâ* adlı eser ona nisbet edilmekteyse de Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483/1090), Kâdîhan (ö. 592/1196) ve Burhâneddin el-Merginânî (ö. 593/1197) gibi daha sonra yaşamış âlimlerden nakillerde bulunulması eserin Halvânî'ye nisbetini imkânsız kılmaktadır. Kâtib Çelebi Halvânî'nin ayrıca şu eserlerini de zikreder: *Şerhu Edebi'l-kâdî li-Ebî Yûsuf*, *Şerhu'l-Câmî'l-kebîr*, *Şerhu'l-Hiyel li'l-Haşşâf*, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, *eş-Şurât*, *el-Fevâ'id*, *Kitâbü'l-Kesb*, *Kitâbü'n-Nafaḥât*, *el-Vâkı'ât* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 46, 568, 695; II, 1014, 1046, 1298, 1452, 1467, 1999).

BİBLİYOGRAFYA :

Halvânî, *Meclis min mecâlisî Şemsi'l-e'imme el-Halvânî* (nşr. Zeki Sarıtoprak, Serahsî, *Şıfatü eşrâtî's-sâ'a* adıyla), Kahire 1414/1993, nâşirin önsözü; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, III, 111, 303; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 193, 194; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 177-178; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḥṣiyye*, II, 429-430; İbn Kutluboga, *Tacü't-terâcim*, s. 35; Kemalpaşazâde, *Beyânü Tabakâtü'l-müctehidîn*, Ankara Cebeci Halk Ktp., nr. 678, vr. 62^b; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 734; Temimî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, s. 345-346; *Keşfü'z-zunûn*, I, 46, 568, 695; II, 1014, 1046, 1079, 1224, 1298, 1452, 1467, 1999; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 95-96; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 638; *Hediiyetü'l-ârifîn*, I, 577; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 14; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, V, 243; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 39; M. Hamidullah, "Serahsî", *İA*, X, 503-504.

KÂMİL ŞAHİN